Т. С. Яровой,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія Управління персоналом, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-7266-3829

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.1.121

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ. РЕТРОСПЕКТИВА 2000—2013 РОКИ, КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛОБІСТСЬКОГО ВПЛИВУ

T. Yarovoi,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor Interregional
Academy of Personnel Management (Kyiv), Department of Public Administration, Ukraine

ESTABLISHMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY
OF UKRAINE. RETROSPECTIVE 2000—2013 THROUGH THE PRISM OF LOBBYING INFLUENCE

Статтю присвячено дослідженню процесу становлення державного управління у сфері національної безпеки України, що відбувався в 2000—2013 роках. У досліджуваний час відбуваються масштабні скорочення кількості військовослужбовців, розпродаються тисячі одиниць бронетехніки, знищуються новітні системи озброєнь. За 13 років армія та авіація України знижують свою боєздатність навіть не в рази, а на порядок.

Політичні події, відомі як "Касетний скандал", "Помаранчева революція", відволікли увагу від знищення військової авіації, зокрема — стратегічних бомбардувальників. Декларована зміна зовнішньополітичного курсу України, яка після Помаранчевої революції проголосила курс на вступ до НАТО, не сповільнила темпів руйнування армії. За часів президента Ющенка армія занепадала, як і за часів президента Януковича.

Автор наполягає на ролі лобістів у таких процесах як тотальний розпродаж військової техніки за необґрунтовано низькими цінами. Однак основним негативним наслідком для держави є навіть не фінансові втрати, а зниження боєздатності військових підрозділів.

Окрему увагу автор приділяє проблематиці державної безпеки, зокрема — розвідувальної діяльності. Розбіжність курсу України на НАТО та геополітичних інтересів Російської Федерації породжували конфліктний потенціал. Керівництво держави роками ігнорувало інформацію розвідки щодо нарощення агресивної риторики РФ, підвищення нею боєздатності власної армії на фоні зниження боєздатності армії в Україні, скорочення кількості бронетехніки та навіть — окремих військових частин.

На переконання автора, основною причиною всіх цих подій були відсутність політичної волі керівництва держави та відсутність регулятора лобізму в Україні. Прийняття закону, орієнтованого на легалізацію лобізму та створення регулятора, не вирішить проблеми минулого, але допоможе уникнути їх у майбутньому.

The article is devoted to the research of the process of becoming a public administration in the field of national security of Ukraine, which took place in 2000–2013. During the investigated time there are large-scale reductions in the number of servicemen, thousands of units of armored vehicles are sold, new weapons systems are destroyed. For 13 years, the army and aviation of Ukraine have reduced their combat capability not even several times, but in tens.

Political events, known as the Cassette Scandal, the Orange Revolution, have diverted attention from the destruction of military aviation, including strategic bombers. The declared change in Ukraine's foreign policy, as a course for NATO membership, that was proclaimed after the Orange Revolution, did not slow down the pace of military destruction. In the days of President Yushchenko, the army was declining, just like in the days of President Yanukovich.

The author insists on the role of lobbyists in such processes as the mass sale of military equipment at unreasonably low prices. However, the main negative consequence for the state is not even financial losses, but a decrease in the combat capability of the military units.

The author pays special attention to the problems of state security, in particular — intelligence. The rise to conflict potential was created of Ukraine's NATO-membership course and geopolitical interests in the Russian Federation. For years, the leadership of the state ignored intelligence information about increasing the aggressive rhetoric of the Russian Federation, increasing fighting capacity of its own army against the background of reducing the fighting capacity of the army in Ukraine, reducing the number of armored vehicles and even some military units, that was destructed.

According to the author, the main reason for all these events was the lack of political will of the state leadership and the absence of a regulator of lobbying in Ukraine. Adopting a law aimed at legalizing lobbying and creating a regulator will not solve the problems of the past, but will help to avoid them in the future.

Ключові слова: національна безпека, державна безпека, воєнна безпека, державне управління, лобізм, лобіювання, Збройні Сили України, обороноздатність, державне управління лобізм.

Key words: national security, state security, military security, governance, lobbying, lobbying, Armed Forces of Ukraine, defense capability, public administration lobbying.

ОБГРУНТУВАННЯ ОБРАНОЇ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ось уже п'ять років не вщухає дискусія щодо правильності чи хибності тих чи інших стратегічних рішень керівництва нашої держави, які призвели до порушення територіальної цілісності України в 2014 році — анексії Кримського півострову та розгортання війни на Донбасі. Не викликає сумніву, що вкрай низький стан боєздатності Збройних Сил України, не надто ефективна розвідувальна та контр розвідувальна діяльність стали наслідком тривалих процесів, що беруть свій початок з моменту здобуття Україною незалежності, а подекуди є наслідками ще радянського періоду.

Уникаючи оціночних суджень стосовно окремих персоналій ми намагатимемось висвітлити закономірності тих чи інших процесів, взаємозв'язок політичних рішень керівництва України, геополітичних інтересів інших держав та фінансово-економічних інтересів вітчизняних промислово-фінансових груп. Адже, на переконання автора, більшість досліджуваних нами процесів не були хаотичними проявами об'єктивних обста-

вин, а скоріш стали наслідками цілеспрямованого лобістського впливу на керівництво нашої держави. Водночас мова може йти як про внутрішній, так і (переважно) про зовнішній лобізм.

Актуальність теми нашого дослідження обумовлена, по-перше, причинно-наслідковими закономірностями політичних та управлінських рішень 2000—2013 років та сучасного стану справ, а по-друге: продовженням впливу внутрішніх та зовнішніх суб'єктів лобізму на вітчизняну систему національної безпеки в цілому та стан обороноздатності нашої держави зокрема. Навіть сьогодні, в умовах порушення територіальної цілісності України, ми можемо спостерігати значний тиск на керівництво нашої держави, орієнтований на ослаблення нашої системи національної безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження реформування системи державного управління національною безпекою України в 2000—2013 роках крізь призму лобістського впливу на цей процес.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню ролі лобізму в процесі становлення вітчизняної системи державного управління присвячували свою увагу ряд вітчизняних вчених. Підґрунтям для даного дослідження стали окремі ідеї, напрацювання таких дослідників: О. Гроссфельд, О. Дягілев, А. Євгенієва, Р. Мацкевич, М. Недюха, В. Нестерович, А. Онупрієнко, О. Порфірович, Є. Романенко, В. Сумська, Є. Тихомирова, В. Федоренко та інших дослідників. Окрім того, в роботі використано напрацювання таких авторів як В. Абрамов, В. Безкоровайний, О. Глазов, О. Корнієвський, В. Лагодіна, В. Лазоркін, О. Потєхін, М. Михальченко, Н. Орлова, Г. Ситник, В. Смолянук, Т. Стукалін, М. Требін, Л. Тупчієнко та ряд інших.

Однак, зазначені автори не охопили своєю увагою роль лобістів у процесах, що призвели до зниження обороноздатності України та погіршення стану національної безпеки в перше десятиліття XXI ст., що ми й спробуємо надолужити.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Початок нового тисячоліття для України практично збігся з десятиріччям незалежності. В той час, коли патріотично налаштованим громадянам бачилося щасливе майбуття та процвітання рідного краю, в політичному житті країни панувала жорстока боротьба, і якщо внутрішня боротьба йшла за ресурси та посади, то зовнішня боротьба — вирішувала, яким буде геополітичне місце нашої держави, і яким бачать її майбутнє наші найбільші "стратегічні партнери".

Питання національної безпеки, без перебільшення є питанням виживання держави. Відповідно до сучасного бачення, національна безпека України — це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Категорія "національна безпека" включає в себе такі категорії, як "державна безпека" та "воєнна безпека" [1]. Формування системи державного управління національною безпекою в Україні бере свій початок з перших днів незалежності, однак воно активно тривало і у досліджуваній нами часовий відрізок. І не в останню чергу, саме в цей період агентами впливу було підготовлено підґрунтя для порушення територіальної цілісності України, що відбулося згодом, у 2014 році.

Адже аналіз подій цього періоду, а також положень Воєнної доктрини України, інших документів у сфері національної безпеки і оборони свідчить про закріплені висновки щодо відсутності реальних загроз національній безпеці України у воєнній сфері, що не відповідало реальній воєнно-політичній (воєнно-стратегічній) обстановці, яка склалася в Україні та навколо неї, зокрема на території АР Крим, (після конфлікту на о. Тузла у 2003 р.). Вартими уваги були і події в Грузії (2008 р.), що на фоні незавершеності демаркації кордону з РФ та інших обставин, мало би, щонайменше, стривожити як чільників Міністерства оборони України, так і лідерів держави.

Як ми вже зазначали в попередніх дослідженнях, усі етапи Помаранчевої революції, як і ключові політичні

події, що передували їм ("касетний скандал", скандал навколо нібито продажів Іраку систем "Кольчуга", призначення прем'єром Віктора Януковича, акції "України без Кучми", "Повстань Україно"), неодмінно включали в себе елементи геополітичного протистояння США та РФ на території України та в українському політикумі. Однією з причин ефективності зовнішнього впливу на Україну, на наше переконання, була відсутність будь-якого контролю за лобістською діяльністю як внутрішніх суб'єктів, так і зовнішніх агентів впливу. Зрештою, ні США, ні РФ навіть не заперечували своєї ролі, хоча й проявляли публічну участь в українських подіях лише епізодично [2]. На жаль, цей період став не останнім, коли Україна грала роль поля геополітичного протистояння світових держав.

На фоні перелічених подій з пам'яті громадськості було стерто втрату Україною в 90-х роках статусу ядерної держави. Водночас, поки увага українців, зусиллями практично всіх ЗМІ, була прикута до подій на вулиці, у парламенті, коментарів політиків та іноземних дипломатичних представників, відбувалося системне скорочення Збройних Сил, було завдано нищівного удару Військово-повітряним силам. Ще 16 листопада 1998 року у присутності американських сенаторів Річарда Лугара і Карла Левіна було аж занадто урочисто розрізано перший український Ту-160. А вже у 1999 році 8 літаків Ту-160 та 3 літаки Ту-95МС Україна передала Росії в рахунок боргу за газ. Згодом було знищено ще 9 літаків "Ту-160" та 21 літак Ту-95МС. Згодом така ж доля спіткала десятки Ту-22М [3]. Таким чином, за 8 років (з 1998 по 2006 рік) Україна позбулася практично всієї стратегічної авіації. Звісно, можна було б звинуватити в лобістському впливі виключно РФ, однак чи це означатиме, що зазначені сенатори діяли не в інтересах США? І чому, в такому випадку ніхто не відстоював національні інтереси України?

Вкрай складно оцінити зниження рівня боєздатності за цей же період. Велика кількість бронетехніки та обладнання було тим чи іншим шляхом відібрано у ЗСУ. Для прикладу, можна навести таку інформацію, наведену у звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. Тільки у 2006 році включено до переліків надлишкового майна 1000 танків Т-72 різних модифікацій для їх подальшої реалізації, а перед цим такий танк був знятий з озброєння ЗСУ, оскільки в Україні були відсутні будь-які ремонтні підприємства, що можуть обслуговувати такий танк. Але Т-72 на сьогодні взятий на озброєння ЗСУ, значну частину, яку не встигли реалізувати, повернуто до бойового складу і з 2014 року такий танк прекрасно обслуговується та модернізується на підприємствах ДК "Укроборонпром" [4]. Чи можна це вважати наслідком необізнаності службовців Міністерства оборони України?

Іншим шляхом цілеспрямованого зниження боєздатності ЗСУ було застосування необґрунтовано низьких цін, за яким майно вилучалося у держави. Порядок проведення Міністерством оборони розрахунків з виконавцями робіт з відновлення та ремонту озброєння і військової техніки Збройних Сил, яким фіксувався ме-

ханізм проведення Міноборони та уповноваженими ним органами розрахунків з виконавцями робіт з відновлення та ремонту озброєння і військової техніки Збройних Сил, передбачав розрахунок за ремонт шляхом передачі його виконавцям, у рахунок оплати зазначених робіт, "надлишкового" рухомого військового майна. [5] Наприклад, згідно з інформацією Держекспортконтролю, літак МіГ-29 УБ (учбово-бойовий), 1986 року випуску, з двома авіаційними двигунами РД-33 був реалізований через посередників за 2795000 дол. США, а Міноборони його відчужило за ціною близько 312 тис. дол. США, що у 9 разів менше ціни його наступного продажу на зовнішні ринки [4]. Це лише один випадок з сотень і тисяч аналогічних, або й іще зухваліших зразків розпродажу військової техніки, що якщо й мав на меті виключно збагачення учасників таких "схем", все ж безпосередньо та опосередковано знижував обороноздатність України. Чи можна припустити, що це відбувалося без участі тінювих лобістів?

Ряд дослідників наполягають на тому, що після Помаранчевої Революції Україна, обравши вектором геополітичної діяльності вступ до НАТО, змінила свою політику щодо обороноздатності. Ми не можемо погодитися з такою точкою зору. Адже тотальне ослаблення Збройних Сил України відбувалося комплексно і неперервно. Тогочасне керівництво України не зупинилося на фізичному знищенні сучасних літаків та продажу бойових кораблів. Скорочення не оминуло і Сухопутних військ. Станом на 31.12.1999 року чисельність особового складу ЗСУ становила 400 тис. (310 тис. військових і 90 тис. працівників) [6], натомість, вже у 2005 році, відповідно до Закону України "Про чисельність Збройних Сил України на 2005 рік", гранична чисельність ЗСУ передбачалася на рівні 245000 осіб, у т. ч. 180 тис. військовослужбовців [7]. Тобто менш ніж за 6 років відбулося скорочення чисельності особового складу більш ніж третину, а чисельності безпосередньо військовослужбовців у 2,1 рази.

Минатимуть роки, Віктора Ющенка змінить на посту Президента Віктор Янукович. Лунатимуть інші гасла, на зовнішньополітичній арені буде йти віддалення від курсу на вступ до НАТО, зближення з РФ. Але одне лишатиметься незмінним — системне знищення боєздатності ЗСУ, в тому числі — шляхом продовження необґрунтованого скорочення їх чисельності (2010 рік — 200000 осіб, у тому числі 159000 військовослужбовців, 2011 рік — 192000 осіб, у тому числі 144000 військовослужбовців, 2012 рік — 184000 осіб, у тому числі 139000 військовослужбовців) [8; 9]. Такі тенденції свідчать про цілеспрямований системний вплив груп тиску. Цілком імовірно — зовнішніх груп.

Водночас або ж вище військово-політичне керівництво держави не об'єктивно оцінювало воєнно-політичну обстановку та імовірний її розвиток на майбутні роки, або оцінювали об'єктивно, але не вживали достатніх заходів щодо зміцнення боєздатності ЗСУ, адже розвідувальні дані поступали стабільно. Так, за інформацією, яка знайшла своє підтвердження значно пізніше, вищим посадовим особам держави повідомляли про те, що з аналізу змістовності, спрямованості та особливостей сучасної воєнної політики Росії, існує загроза застосування збройної сили проти України для повернення Украї-

ни до сфери свого переважного впливу, а також попереджали про можливі варіанти розвитку військового конфлікту, а саме: розв'язання Росією повномасштабної агресії проти України з проведенням комплексної воєнної операції для оволодіння Кримом та східними регіонами України, водночас для досягнення своєї мети Росія спрямовувала свої зусилля на загальну дестабілізацію громадсько-політичної і соціально-економічної ситуації в Україні, загострення політичної боротьби, провокування сутичок на релігійно-етнічному підґрунті. Не обмежуючись цим, керівництво РФ публічно переглядало плани застосування ЗС РФ для досягнення зовнішньополітичних цілей на територіях колишніх республік СРСР, зокрема — у відношенні до України. За ці роки неодноразово лунали офіційні позиції вищих посадових осіб РФ про загрози військовій безпеці Росії через Євроатлантичний курс України у зв'язку з чим Україна дедалі більше розглядалася, як недружня держава [4]. Була в наявності вищих посадових осіб й інша інформація, яка свідчила про плани РФ по відношенню до України. Тому така ситуація породжує ряд питань. Чому вищі посадові особи не реагували на інформацію? Чи мав місце тиск на цих осіб? Хто саме здійснював такий тиск і якими методами? Ми вважаємо, що серед інших методів мав місце і систематичний тиск лобістів.

Водночас варто зазначити, що доповіді розвідувальних органів надходили як Президенту України, так і Міністру оборони України, начальнику Генерального штабу України, та іншим посадовим особам сектору безпеки і оборони, що вимагало від них, з огляду на обґрунтованість інформації, вжиття завчасних та адекватних заходів реагування на посилення загроз зі сторони РФ у військовій сфері [4]. Тобто мова йде не просто про відсутність реакції на загрози (для національної безпеки) ситуацію з боку окремих осіб, а на системне недбале ставлення до розвідувальної та контррозвідувальної інформації. Натомість, зазначені особи могли піддаватися (і судячи з їх дій та бездіяльності в тій чи іншій ситуації — піддавалися) тиску з боку лобістів певних сил. На жаль, в Україні була відсутня інституція, орієнтована на визначення потенційних загроз, що можуть містити дії лобістів. Та значно гірше, що навіть зараз, в ситуації, коли практично кожному українцю очевидний вплив на нашу державу з боку зовнішніх та внутрішніх супротивників — таку інституцію не лише не створено, але й не зроблено в цьому напрямку жодних дій.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Період з 2000 по 2013 роки став визначальним та сповненим карколомних змін для національної безпеки України. На початку цього періоду Україна перебувала в дружніх зовнішньоекономічних відносинах з РФ, проводячи спільні навчання з країнами НАТО. Натомість вже у 2014 році Україна, зазнавши агресивних дій з боку РФ, була змушена звернутися за допомогою до ряду міжнародних організацій, і практично лишилася сам-на-сам зі своїми проблемами.

Якщо у 2000 році Україна все ще мала доволі насичені військовою технікою сухопутні війська та авіацію, особовий склад яких перевищував 3000 осіб, і які про-

ходили бодай формальну підготовку, то в 2013 році ситуація стала критичною. Як виявили подальші події, з початком військового конфлікту Збройними Силами України довелося покладатися на добровольців, а матеріальне забезпечення реалізовувалося за рахунок благодійних внесків та діяльності волонтерів.

Процеси катастрофічного зниження обороноздатності України, провальної реакції керівництва держави на інформацію розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, на наше переконання, є нерозривно пов'язаними з діяльністю лобістських груп. Проте, з огляду на відсутність в Україні легального інституту лобювання та перебування більшості лобістських дій в тіні, наразі мало що можна сказати про конкретні факти прояву лобізму та окремих суб'єктів впливу.

Аналіз ролі зовнішніх та внутрішніх суб'єктів лобізму ще чекає на своїх дослідників. Натомість сучасники зобов'язані вжити невідкладних заходів, орієнтованих на недопущення подальшого ослаблення національної безпеки України. Основним таким заходом, на переконання автора, має стати прийняття Закону України "Про лобістську діяльність", який не лише унормує лобізм, але й створить правову основу для функціонування належного регулятора — Національної Ради України з питань регулювання лобізму.

Література:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 19.09.2019).
2. Яровой Т.С. Роль лобізму в процесі становлення та розвитку системи державного управління в Україні: 2004—2010 роки, або "від майдану до реваншизму". Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Сер. Державне управління. 2019. Т. XX. Вип. 312. С. 15—20.
3. Як знищувались стратегічні ядерні сили України. Ukrainian Military Pages. 05.12.2016 р. Оновлено 27.01.2019. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/12/strategic-nuclear-forces-of-ukraine.html>
4. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки: Проект Постанови Верховної Ради України від 06.06.2019р. № 10374 (Статус: Одержаний ВР України) Веб-портал "Ліга-Закон". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/DH80600A?an=2>
5. Деякі питання відновлення та ремонту озброєння і військової техніки Збройних Сил: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 року № 1135. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-2009-p>
6. Лазоркін Віталій. Збройні сили України: 1991—2001 // "Універсум". 2011. Вип. № 217—218 (листопад—грудень).
7. Про чисельність Збройних Сил України на 2005 рік: Закон України від 17 березня 2005 року № 2489-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2489-15>

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 вересня 2008 року "Про невідкладні завдання щодо підвищення обороноздатності України": Указ Президента України від 10 січня 2009 року № 2/2009. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2/2009>

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2013 року "Про Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року": Указ Президента України від 02 вересня 2013 року № 479/2013 Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/479/2013>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On national security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Accessed 15 Dec 2019).
2. Yarovoj, T.S. (2019), "The role of lobbying in the process of formation and development of the public administration system in Ukraine: 2004—2010, or "from the square to revanchism"", Zbirnyk naukovykh prats' Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnia. Ser. Derzhavne upravlinnia, vol. XX, no. 312, pp. 15—20.
3. Ukrainian Military Pages (2016), "How the strategic nuclear forces of Ukraine were destroyed", available at: <https://www.ukrmilitary.com/2016/12/strategic-nuclear-forces-of-ukraine.html> (Accessed 15 Dec 2019).
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), "On the report of the Interim Commission of Inquiry of the Verkhovna Rada of Ukraine to investigate information on the facts of theft in the Armed Forces of Ukraine and the undermining of the state's defense capability from 2004 to 2017: Draft Resolution of Verkhovna Rada of Ukraine of 06.06.2019. № 10374", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/DH80600A?an=2> (Accessed 15 Dec 2019).
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), Resolution "Some issues related to the renewal and repair of weapons and military equipment of the Armed Forces", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-2009-p> (Accessed 15 Dec 2019).
6. Lazorkin, V. (2011), "Ukrainian Armed Forces: 1991-2001", Universum, vol. 217—218.
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On the Strength of the Armed Forces of Ukraine for 2005", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2489-15> (Accessed 15 Dec 2019).
8. President of Ukraine (2009), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 26, 2008 "On urgent tasks to enhance the defense capability of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2/2009> (Accessed 15 Dec 2019).
9. President of Ukraine (2013), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 2, 2013 "On the State Integrated Program for Reform and Development of the Armed Forces of Ukraine for the Period until 2017", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/479/2013> (Accessed 15 Dec 2019).

Стаття надійшла до редакції 26.12.2019 р.